

Recensioner av

Jesper Hoffmeyers *Samhällets Naturhistoria*

Nedan återges två recensioner av Jesper Hoffmeyers *Samhällets NaturHistoria* som kom ut på svenska 1984. Båda, som är översatta från danska, är skrivna utifrån ett vänsterperspektiv, men skiljer sig en hel del åt i sättet av närma sig ämnet (den andra, något längre recensionen är mer teoretisk än den första).

Båda recensionerna har översatts av *Hans Ödman*.

Innehåll

Björn Matsen: Tillbaka till naturen?	1
Hans Jörgen Thomsen: Det oändligt stora och det oändligt lilla	7

Björn Matsen: Tillbaka till naturen?

Ur *Fortid og Nutid* 1983,

[Sidhänvisningarna till *Samhällets naturhistoria* gäller den svenska boken i tryckt form]

Biokemisten Jesper Hoffmeyer har under hösten givit ut en ny bok som han kallar ”Samhällets naturhistoria”.¹ Boken är nog primärt ett inlägg i den aktuella debatten om miljökrisen, gränserna för tillväxt, förhållandet mellan ekologi och ekonomi o.s.v., och huvudmålet, som jag ser det, är att ge denna debatt perspektiv, göra den mer kvalificerad och helhetsorienterad. Denna uppgift är enligt min mening uppfylld gott och väl, även om jag har några reservationer gällande hans optimistiska värderingar av bioteknologins frigörande möjligheter. En del av bokens argumentation bygger på en historisk genomgång av samhällsutvecklingen, sedd i ljuset av att den för varje tid gällande naturgrundvalen, och enligt min mening kan stora delar av boken vara en utmaning/inspiration för historiker, både professionella och amatörer. I det följande ska jag därför presentera några huvuddrag i bokens framställning.

En viktig poäng i Hoffmeyers bok är att naturgrundvalen i allt för hög grad har varit negligerad i forskningen om samhällsutvecklingen, särskilt när det gäller den industriella världen under de senaste 100-150 åren. Hoffmeyer betraktar samhällsutvecklingen som ett dialektiskt samspel mellan naturgrundvalen och den samhällsmässiga organisationen, där både utvecklingen av naturgrundvalen och den samhällsmässiga organisationen ska förstås som processer. Det är således inte tal om naturdeterminism.

För Hoffmeyer blir samhällets historia historien om hur människan i olika tider har förmått utnyttja naturens resurser, hur man har överskridit naturens gränser, men – och det är poängen – att det hela tiden, också idag, finns nya gränser. När människans utnyttjande av naturgrundvalen blir till ett överutnyttjande, till rovdrift, resulterar det i en ekologisk kris, en miljökrisis. Sådana miljökriser är ett återkommande fenomen i historien. Det som skiljer den nuvarande situationen från tidigare miljökriser, är dess totalitet och globala omfattning, med Hoffmeyers egna ord:

¹ Jesper Hoffmeyer, [Samhällets naturhistoria](#) (svensk utgåva på marxistarkivet)

”Miljökrisen innebär alltså att det inte längre är vår tekniska förmåga som sätter en gräns för vårt utnyttjande av naturresurserna utan att det är naturen själv som visar tecken till att bli en barriär mot fortsatt utökning av råvaru- och energiströmmarna. Naturens förmåga att klara av påfrestningar är begränsad, och det innebär att människans förmåga också är det eftersom hon är en biologisk organism.” (s. 22)

Härmed är vi inne på en av de bärande idéerna i Hoffmeyers bok. ”Ett samhälles naturgrundval består av de strömmar av råvaror och energi som det kanaliserar genom sig”, skriver Hoffmeyer som en första bestämning av naturgrundvalens väsen. Varje råvaruström har som förutsättning en energiström, i och med att varje form av aktivitet, biologisk eller mekanisk, kräver tillförsel av energi. Energiströmmens storlek kommer därför att utgöra en övre gräns för råvaruströmmarna i samhället, d.v.s. energiströmmens storlek bestämmer den övre gränsen för människans förmåga att mobilisera och utnyttja jordens resurser. Genom att undersöka energiströmmarna genom tiderna kan man således få en (makro)historisk indelning av samhällsutvecklingen.

Fram till kol- och oljeåldern är det bara födans energi som kvantitativt spelar en roll. Inom ramen för detta är bruket av eld ett energitekniskt framsteg, som ökar mängden tillgänglig energi i form av föda. Det stora framsteget i energitekniskt hänseende är övergången från indirekt, diffust utnyttjande av solenergin i form av jakt och insamling till det direkta och systematiska utnyttjandet av solenergin i form av jordbruk. Därmed mångdubblas den tillgängliga energimängden, men råvaruströmmarna är fortfarande begränsade av den energimängd som fotosyntesen kan omvandla. Först med användningen av konstgjord energi (kol, olja) öppnas det för ett ständigt växande energiström som kan möjliggöra en ständigt växande råvaruström.

Den makrohistoriska indelningen som därvid framkommer skiljer sig inte så våldsamt från gängse indelningar, bortsett från indelningskriteriet. Denna likhet kunde antyda, att energiströmmarna faktiskt hänger samman med t.ex. den samhällseliga organisationen, som man ofta använder som ett kriterium för indelningen.

Hoffmeyer tar sin utgångspunkt i en materialistisk historieuppfattning av marxistiskt slag, men han kritiserar marxismen för otillräcklighet och för att bortse från några centrala förhållanden (kap. 3,7 och särskilt kap 8), och Hoffmeyer tolkar och omdefinierar flera centrala begrepp. Han tar utgångspunkten i dialektiken mellan försörjningssättet och kommunikationsformen, där försörjningssättet är människans relation till naturen och kommunikationsformen är relationen människa till människa. ”Kommunikationsformen är alltså den samhällseliga organiseringen av livet, mot bakgrund av och i relation till hur man skapar de försörjningsmedel man behöver.” (s. 75)

Marx – och hans efterföljare – undervärderade betydelsen av människa-natur relationen i det kapitalistiska produktionssättet. De inför en skillnad mellan det kapitalistiska och de förkapitalistiska produktionssätten, där de förkapitalistiska kallas ”naturgivna”, där naturen fortfarande är en övermäktig storhet, som man brukar men inte behärskar. Under kapitalismen är produktionsbetingelserna enligt Marx inte naturgivna utan själva en produkt av mänskligt arbete (det fasta kapitalet som anhopning av levande arbete). Denna undervärdering av naturgrundvalens betydelse under kapitalismen förhindrar Marx att vidareutveckla sin analys av varans dubbelkaraktär som bruksvärde och bytesvärde till sin logiska konsekvens enligt Hoffmeyer. Marx universalhistoriska perspektiv, som ser historien som en ständigt framåtskridande process mot högre civilisation, orsakar en teknologioptimism, en nästan blind tro på produktivkraftsutvecklingens frigörande potential som hindrar honom att se den stora potentiella motsättningen mellan en utveckling av produktivkrafterna med målet maximering av bruksvärdena och en utveckling och en utveckling som siktar till maximering av bytes-

värdena. Den marxistiska tilltron till, att naturens tvång under kapitalismen inskränks tillräckligt mycket för att analysen av samhällsutvecklingen kan bortse från det, refererar bara till den aspekten av produktivkraftsutvecklingen som tjänar till produktion av bytesvärde. Motsättningen mellan de två formerna för produktivkraftsutveckling ”kan idag ... inte längre döljas” (s. 79).

Hoffmeyer gör en mycket bred definition av produktivkraftsbegreppet: ”Produktivkraftsutveckling måste förstås som utvecklingen av samhället förmåga att tillfredsställa mänskliga behov” (s. 82). Han är klar över att formuleringar som ovanstående inte direkt är operationella, och i operationaliseringen av begreppet menar Hoffmeyer, att man ska knyta produktivkraftsbegreppet närmare till naturens tvångssida än till dess rikedomssida, ”produktivkrafterna utvecklades av nöd, och inte av lust” (s. 82).

Härmed är vi inne på en annan av de centrala idéerna i Hoffmeyers bok: Produktivkrafterna utvecklas på grund av naturens tvång. Här lägger han sig nära den uppfattning som Ester Boserup har lagt fram i boken ”The conditions of agricultural growth” (se K.K. Kristiansens och N. Steensgaards forskningsöversikt i XXIX, 1992 s. 549 ff.), och argumentet är i linje med Boserups: produktivkraftsutvecklingen resulterar i ett ökat utbyte, men på bekostnad av en ännu större ökning av arbetsbördan. Produktiviteten (& utbytet per arbetstimme) är alltså i realiteten fallande i takt med innovationerna. Hoffmeyer ansluter sig till Wilkinson (också omnämnd i den nämnda forskningsöversikten) och citerar honom avseende att förändringar i effektivitet är sekundärt, det primära är ökningen av medel för försörjning. ”Lösningen av försörjningsproblemen har genom hela historien bestått i att man infört teknik som kunnat öka utnyttjandet av naturresurserna, eller med denna boks uttryck: öka råvaruflödet på jorden. Detta förutsatte både mer arbete och en större social komplexitet.” (s. 93).

Hoffmeyer skiljer mellan en kvantitativ och en kvalitativ produktivkraftsutveckling – eller, som han säger med en inspiration från Thomas Kuhn, en normal och en revolutionär produktivkraftsutveckling. Förbättrade jaktredskap kan betraktas som en normal produktivkraftsutveckling, medan t.ex. införandet av jordbruket, som (gradvis) inför ett fullständigt annorlunda samhällssystem, kan betraktas som en revolutionär produktivkraftsutveckling, och en revolutionär produktivkraftsutveckling som införandet av jordbruket, öppnar vägen för en hel serie av normala produktivkraftsutvecklingar. Bara en kvalitativ, eller revolutionär, produktivkraftsutveckling sätter spår i ett makrohistoriskt perspektiv, menar Hoffmeyer (s. 103).

Drivkraften i produktivkraftsutvecklingen är alltså den materiella bristen, som i sista hand beror på att samhället stöter på naturens gränser. Detta synsätt förklarar utvecklingen på makronivå, men så snart vi går mera in på detaljer är den otillräcklig. Vi kan finna massor av exempel på materiell brist, som inte utlöser ett skifte eller ett språng i produktivkraftsutvecklingen.

Det är Hoffmeyer själv uppmärksam på, och i kap. 11 försöker han förklara maktbegreppet, klassamhällets utveckling och statsmaktens ursprung. Han citerar Wilkinsons uttalande: ”Makt härstammar oundgängligen ur kontroll över folks tillgång till medlen till sin egen utkomst” och tillfogar själv: ”i samhällen där det är ont om viktiga resurser kommer klassmotsättningarna att vara förankrade i den härskande klassens kontroll över just dess resurser.” (s. 94).

I ett jägarsamhälle kan inte effektiv maktutövning råda, då tillgången till resurserna inte låter sig monopoliseras. Först när den omedelbara förbindelsen mellan produktion och förbrukning är bruten, och det uppstår behov av förråd, inträffar en möjlighet att monopolisera tillgången till de nödvändiga resurserna. Det är ett typiskt drag för bondesamhället, där skörden ska räcka åtminstone till nästa skörd. Jordbruket kräver ett utvidgat samarbete och ger möjlighet till vinst genom merarbete. Det möjliggör, men gör inte nödvändigt, ett ojämnt samhälle, ett

klassamhälle. Den andra betingelsen, som måste vara uppfylld för att ett egentligt klassamhälle ska uppstå, är ett ökat tryck på resursen mark. Härvid kommer det oundvikligen att etableras grupper, som försöker monopolisera tillgången till mark och etablera sig själv som en härskande klass (s.1 99-100)

Även om Hoffmeyer avvisar Marx´ principiella åtskillnad mellan det kapitalistiska och de förkapitalistiska produktionssätten gällande naturtvånget, erkänner han en principiell skillnad gällande utsugningsförhållandet. Under förkapitalistiska produktionssätt sker utsugningen genom att den härskande klassen tillägnar sig en del av arbetsprodukten. Under kapitalistiska förhållanden sker den primära utsugningen genom att den härskande klassen äger produktionsmedlen, och det blir därmed själva arbetsprocessen som utsugs. Denna skillnad har (minst) två viktiga konsekvenser: dels den välkända, att utsugningen blir opersonlig och får karaktär av ett varuutbyte – arbetskraft utbytes mot en lön, genom vilket utsugningsförhållandet beslöjas, dels att det nu blir långt vidare ramar för utsugningens omfång. I ett bondesamhälle finns det gränser för hur långt utsugningen kan gå innan produktiviteten direkt sjunker. I ett industrisamhälle får arbetaren betalning för sin arbetstid och vinsten vid en produktionsökning hamnar i fabriksägarens fickor. Härmed öppnas det för produktionsökningar via en rad av normala produktivkraftsutvecklingar, som i omfattning och utbredning överstiger allt man tidigare känt till.

Orsaken till att materiell brist långt ifrån alltid resulterar i en revolutionär produktivkraftsutveckling är, att i ett klassamhälle är materiell brist, i motsättning till i ett jägarsamhälle, inte samma omedelbara drivkraft för utveckling av produktivkrafterna. Då den härskande klassens makt är baserad på kontroll över resursströmmen, kommer en produktivkraftsutveckling som på ett avgörande sätt förändrar resursströmmarna, oundvikligen att utgöra ett hot mot den härskande klassens maktposition, och den härskande klassen kommer därför tendensiellt att motarbeta en sådan revolutionär produktivkraftsutveckling, oavsett en växande materiell nöd. Vägen fram mot en ändrad naturgrundval kräver därför en politisk kamp mellan klasserna (s. 107)

Detta klasskampsschema kompliceras emellertid av att det inte är den direkt förtryckta klassen (bönderna eller arbetarna) som sätter igång utvecklingen. Det är snarare delar av överklassen, som i en nisch i samhället delvis utvecklar de nya produktivkrafterna. Klasskampen kommer in först på en senare tidpunkt, när de nya produktivkrafterna och en tillhörande klass, som behärskar dessa, har växt sig stark (s. 107). Omkring år 1000 börjar i Europa en kraftig produktivkraftsutveckling med införandet av järnplogen, förbättrade seldon, växelbruk m.m. De är alltsammans exempel på en normal produktivkraftsutveckling, som inte överskrider jordbruksekonomin gränser. Men samtidigt börjar ett mer systematiskt bruk av vattenkraft, och det är en revolutionär produktivkraftsutveckling, vars betydelse bara kan liknas med införandet av svedjebruket flera tusen år tidigare, skriver Hoffmeyer (s. 113)

Härmed inleds den process, som har hjort utvecklingen i vår tid fundamentalt skild från tidigare perioder, nämligen införandet av ”konstgjord energi”, varmed Hoffmeyer förstår energi som inte direkt är förankrad i det biologiska systemet. Därvid möjliggörs en ständigt accelererande ström av resurser genom samhället, den råvaruström som nu hotar med att kväva oss själva. I bondesamhället blev vattenkraften helt klart mest använd för att mala säd, men det beror inte på en egenskap hos vattenkraften utan hos jordbruksekonomin: ”Varken människor eller djur kan livnära sig på vattenkraft eller skaffa sig material till kläder, bostad eller uppvärmning uteslutande genom vattenkraft. Men den kan spara in många människors arbete... [vattenkraften] kan utvecklas först ... när självförsörjningsekonomin ersätts av en varuekonomi där arbetskraften är den viktigaste varan”. (s. 123-124)

Hoffmeyer diskuterar vad det var som i Europa ledde till feodalsamhällets upplösning och kapitalismens framväxt. Här avvisar han relevansen i att leta efter en "prime mover" (det viktigaste incitamentet); och som orsaker framhäver han särskilt två faktorer som viktiga: städernas ökade styrka och en klassmässig polarisering på landet mellan storbönder och småbönder (framväxten av en kulakklass). Därvid ändras den samhällsmässiga arbetsdelningen, och den nya resursen, den konstgjorda energin, som den hittillsvarande överklassen inte fick möjlighet att monopolisera, får härmed möjlighet att utveckla sin potential, varvid samhällets resursbas ändras radikalt.

Med införandet av konstgjord energi öppnas det för en serie normala produktivkraftsutvecklingar, men poängen är här, ännu en gång, att det sker av brist och att innovationerna är mycket arbetskrävande. T.ex. beror användningen av stenkol i England på att det var brist på det lättillgängligare och mer omedelbart användbara träet och träkolet. Watts uppfinning av en ångmaskin, som producerade en roterande rörelse, kom först i slutet av 1700-talet för att det inte fanns bruk för den innan. Så länge det fanns tillräckligt med användbara platser för kvarnar var vattenhjulet det lättaste och mest ekonomiska sättet att uppnå den roterande rörelsen på. Produktivkraftsutvecklingen under den industriella revolutionen hade på det hela taget karaktären av tvång: " ... nya resurser tas i bruk genom ändrade och mer komplicerade produktionsprocesser. Det sker inte för att de är fördelaktiga utan för att de inte längre kan undvaras om systemet skall fortleva." Och de omedelbart tillgängliga resurserna måste nu "hämtas från naturen via mer komplexa och 'konstgjorda' processer ... och genom etablerande av en tung infrastruktur (kanal- och järnvägskonstruktioner)". (s. 132).

Hoffmeyers slutsats för sitt historiska avsnitt är, att det är fruktlöst att sysselsätta sig med om det var de kapitalistiska produktionsförhållandena som var orsak och utvecklingen av produktivkrafter baserade på konstgjord energi som var verkan eller om det förhåller sig omvänt. Saken är att de krävde och betingade varandra, både konkret historiskt och funktionslogiskt. Utvecklingen kan inte förklaras endast utifrån naturgrundvalen, men den kan heller inte förklaras utan naturgrundvalen (s. 135).

Hoffmeyers framställning av den konkreta produktivkraftsutvecklingen kräver en korrigerande/tillägg, nämligen i det fall då produktivkrafterna utvecklas utan en föregående period med växande materiell brist, som det finns åtskilliga exempel på. T.ex. är det inte något som tyder på att levnadsförhållandena var starkt försämrade omkring år 1000. Det är heller inte något som tyder på att levnadsvillkoren var speciellt dåliga i Danmark omkring 1700 före jordbruksreformerna senare under århundradet, liksom det i vart fall är starkt omdiskuterat huruvida levnadsvillkoren var försämrade i England under perioden innan den industriella revolutionen. Det är som om Hoffmeyer för okritiskt överför begrepp från en analysnivå till en annan, eller att han använder begreppet materiell brist i två betydelser utan att skilja ordentligt mellan de två betydelserna.

Produktivkrafterna utvecklas av nöd, inte av lust, skriver Hoffmeyer. Häri är jag enig med honom. Frågan är karaktären av den nöd som utvecklar produktivkrafterna. Jag föredrar uttrycket resurstryck i stället för materiell nöd. I en autonom självförsörjningsekonomi kommer ett ökat tryck på resurserna särskilt från en växande befolkning, men i mer integrerade ekonomier kommer en rad andra faktorer att kunna resultera i ett ökat tryck på resurserna: ökad yrkesdifferentiering (färre direkt sysselsatta i jordbruk), stigande beskattning, prisstegringar/bättre avsättningsmöjligheter (t.ex. som följd av bättre transportmöjligheter) och även andra förhållanden som kommer att verka i samma riktning. Om resurstrycket t.ex. beror på stigande efterfrågan är det inte ologiskt att det är delar av överklassen som utvecklar de nya produktivkrafterna. Det kommer ju typiskt att vara överklassen som producerar ett försäljningsöverskott och som därför kommer att ha möjlighet att utnyttja en växande efterfrågan. Att överklassen samtidigt, på längre sikt, riskerar att underminera sin egen

maktposition är en verkan som vi kan lära känna genom historiens efterklokhet, men det har knappast kunnat vara klart i samtiden. Det är riktigt att den härskande klassen ofta motarbetar införandet av nya metoder, men det har en rätt enkel förklaring på den konkreta nivån: Så länge utbytet av det kända systemet är tillräckligt stort (dvs stort nog till att säkra överklassens sedvanemässiga existensnivå) är förändringar och de därmed förbundna investeringarna och osäkerhetsmomenten överflödiga och därför en onödig risk. Jmf latifundiesystemet. Ofta kommer man således att se delar av överklassen införa nya metoder samtidigt som andra delar av överklassen motarbetar reformer.

Ett samhälles resursbas ingår i ett komplicerat samspel med klasstruktur och social organisation i bred mening, systemet som sådant har därför en ganska stor tröghet. Den första reaktionen på ett stigande resurstryck kommer därför att vara intensifiering inom systemets ramar. Denna intensifiering leder samhället stadigt närmare den punkt där det stöter på naturens skrankor, och när den punkten nås är tiden mogen för införandet av helt nya produktivkrafter. Det faktiska införandet kommer att p.g.a. den samhälleliga trögheten oftast att ligga senare än den ”optimala” tidpunkten.

Om vi exempelvis förutsätter ett stigande resurstryck som bakgrunden till de danska jordbruksreformerna under sista delen av 1700-ralet, kan man se herrgårdsutvidgningarna i slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet som det enklaste sättet att öka produktionen inom det existerande samhällssystemet. Nästa steg är en ökning av dagsverken (hoveriet). Först när man nått, eller kanske överskridit, gränserna för vad systemet kan pressas till att ge av produktionstillväxt (en del storgods uppdelas igen i mindre enheter, hoveriet blev tydligare på flera ställen utvidgat så mycket att det var oekonomiskt), börjar man med förändringar som på ett grundläggande sätt rubbar samhällsstrukturen, men som alltså också ger basen för en stor produktionsökning.

I kampen om jordbruksreformerna i Danmark är det godsägare som genomför reformerna, medan andra godsägare opponerar mot utvecklingen. Det kan naturligtvis tolkas som progressiva gentemot reaktionära godsägare, men mycket tyder på att det låg mer rationella överväganden bakom olika godsägares inställning. På vissa ställen i landet hade man intensifierat det existerande systemet så mycket, att det inte fanns mer att hämta inom systemet, medan man på andra ställen fortfarande hade expansionsmöjligheter inom det existerande systemet / upplevde en svagare resurstryck. Betraktar vi enskiftesbruket, tvåskiftesbruket, treskiftesbruket, som en intensifieringsrad är det knappast en tillfällighet, att man i Holstein och på Själland kände till kobbelbruket, medan enskiftesbruket användes allmänt på flera egendomar i Nordjylland ända fram till 1800-talet. Det är knappast heller en tillfällighet, att de privata godsreformer som föregriper de statliga reformerna först framträder i Holstein och på Själland.

När det gäller detta tillägg/korrigerings finns ingen reell motsättning till Hoffmeyers framställning. Det finns motsvarande tankegångar implicit på flera ställen i hans behandling. Men genom att använda begreppet resurstryck och göra åtskillnad mellan olika orsaker till ett ökat tryck på resurserna, samt genom att betona utvecklingens karaktär av process och de regionala skillnaderna i utvecklingen mer explicit än vad Hoffmeyer gör, fås enligt min mening en bättre operationalisering av Hoffmeyers överordnade begreppsapparat.

Bland fackhistoriker finns det en tendens till att nedvärdera syntespräglade framställningar, särskilt när de inte bygger på självständig forskning. Enligt min mening är detta felaktigt. Det överordnade målet med historikers arbeten bör vara att ge en uppfattning om hur tingen kan hänga samman och en förklaring på sammanhang kan man inte få genom att bara sammanställa olika punktvisa undersökningar. Orsaksförklaringar förutsätter att punktvisa undersökningar genomförs, eller kan tolkas, utifrån en viss helhetsuppfattning, som naturligtvis måste

justeras just i ljuset av resultat från del- och punktvisa undersökningar. Försök till synteser är därför helt nödvändiga led i en forskningsprocess, dels (och kanske särskilt) som inspiration till ny forskning, men också som redskap för att sätta in delundersökningar i ett större sammanhang.

Punkt- och delundersökningar är vägen till att testa hållbarheten av generella uppfattningar som Hoffmeyers, och jag hävdar att lokalhistoriska undersökningar bör vara centrala i det sammanhanget. Utifrån mitt arbete med problemen rörande de danska jordbruksreformerna på 1700-talet har det blivit klart, i varje fall för mig, att de lokala/regionala skillnaderna och variationerna är mycket stora. Det finns därför användning för många lokala undersökningar, ty bara ett ämne som omläggningen av samhällsstrukturen på 1700-1800-talen är rimligt grundligt belyst.

Det utförs ett stort och ofta mycket grundligt arbete med lokalhistoriska ämnen. När resultaten likväl ofta endast har lokalt intresse, beror det inte på arbetets kvalitet, utan på att undersökningarna oftast inte har företagits utifrån någon uppfattning om sammanhangen. De flesta lokala undersökningarna skulle vinna mycket i värde genom att bli gjorda utifrån en helhetsuppfattning, och enligt min mening är Hoffmeyers bok en användbar utgångspunkt. Den får skilda förklaringsmodeller att hänga samman i ett logiskt mönster och levererar därmed ett fruktbart diskussionsupplägg och en inspiration till nya undersökningar/nytolkningar av existerande undersökningar, samtidigt som den utgör en inspirerande läsbar referensram för detaljundersökningar. På danska. Inte alla avsnitt är lättlästa, men Hoffmeyer lägger vikt vid att vara argumenterande, så det är absolut möjligt att följa hans tankegångar. Endast på få ställen blir han postulerande. Boken anbefalles härmed.

Hans Jörgen Thomsen: Det oändligt stora och det oändligt lilla

Ur *Kurasje – Marxistisk tidskrift* nr 32 (1983)

Ideologikritik av **ideologemet** ”smarta teknologier”

Fascinationen

Det följande är en recension av Jesper Hoffmeyers bok *Samfundets naturhistorie* som utkom på danska 1982 på det nystartade förlaget Rosinante, och som redan blivit en bestseller. [Den svenska översättningen – *Samhällets naturhistoria* – kom 1983]

Det kan vara så att stilen i denna recension verkar arrogant, men denna arrogans ska inte missförstås. Jag delar uppfattning med Jesper Hoffmeyer – politiskt och en bit på vägen också teoretiskt. Jag menar också, att Hoffmeyer skrivit en bra bok, men jag vill låta andra upprepa hurraropen, som redan utbringats. I stället vill jag kritisera bestsellern, och det kommer jag kanske att göra arrogant. Men det sker för att väcka diskussion: också nog så ”smarta teknologier” kan göras till föremål för en rationell diskussion. Och kanske ligger det mer nyhistorisk sanning i en sådan diskussion än i teknologierna själva.

Utöver ”Samhällets naturhistoria” kommer jag att beröra Tor Nørretranders´ och Hoffmeyers artiklar i tidskriften *Naturkampen* nr 25.

* * *

De flesta känner till scenariot. Folk har blivit fulla, och några beslutar att det är dags för kortspel. Med dimmiga ögon och osäkra rörelser spelas kort till långt in på morgonkvisten, och om det är fråga om rutinerade kortspelare, spelas korten inte mindre noggrant för att man är berusad. Snarare tvärtom.

Berusingen skärper känslan för spelets logik. Det är som med två negativa tal, som blir något positivt när de multipliceras med varandra: kroppens berusning multiplicerat med den berusning, som spelets logik sätter igång, leder till en nästan nirvanalik sammansmältning av kropp, medvetande och spelande.

Jag skulle gissa att fascinationen inför de nya – s.k. ”smarta” – teknologierna spelar en något större roll för den betydelse dessa teknologier tilldelas än som normalt erkänns. Naturvetenskapsfolk strålar ofta av begeistring över allt det som deras teknologi kan, och man kan förstå förstå deras melankoli när det inte lyckas dem att övertyga andra om teknologiernas förträfflighet. Man kan nästan leva sig in i hur de kan använda alla möjliga andra – antropomorfiserande – argument för att göra denna förträfflighet klar för lekmän.

Behovet av att antropomorfisera den teknologiska logiken – att översätta den till människospråk – kommer tydligt från den aura som det tekniska spelet utstrålar, och som naturvetenskapsmannen eller teknikern ofta har patent på att bli fascinerad av. Naturvetenskapsmannen kan bergtas av auran i det teknologiska spelet på ett sätt som kan leda tanken till berusade kortspelare sent på natten.

Förhållandet återger en angelägen översättningsproblematik mellan naturvetenskaperna och human- och socialvetenskaperna. En problematik som också känns igen från human- och socialvetenskapernas behov av att göra sig själva naturvetenskapligt legitima.

Det skulle vara traditionalistiskt att hävda att ett utbyte mellan de annars så skarpt åtskilda kunskapsområdena skulle vara omöjligt. Jag vill dock – för det första – hävda, att det faktiskt finns gränser för vad eller i vilken utsträckning det är meningsfullt att utbyta och det beror på vetenskapsområdenas basala skillnader (”det tekniska” kontra ”det mänskliga/sociala”).

För det andra vill jag hävda att det är nödvändigt att göra sig klar över själva översättningsproblematiken när man till slut försöker att utbyta element som är meningsfulla att utbyta. Element som kanske direkt ropar på utbyte p.g.a. områdenas ömsesidiga påverkan trots alla skillnader.

Det är Jesper Hoffmeyers förtjänst att han kastar sig ut i detta översättningsarbete när det handlar om förståelsen av informationstekniken (datateknologi och bioteknik), och ambitionen att skissera det mänskliga och sociala perspektiven som kan ligga i dessa teknologier. Så långt är allt väl.

Problemet med Hoffmeyers projekt, vars intention som sagt är hedervärd, är att översättningsproblematiken är helt frånvarande som problematik. Det betyder att det råder ett virrvarr och en total brist på urval av eller överblick över det vetande från human- och socialvetenskaperna som Hoffmeyer tar upp. Det får särskilt konsekvenser för de interventionsambitioner Hoffmeyer har i förhållande till antaganden inom human- och socialvetenskaperna.

Den andra sidan av problemet är att Hoffmeyer inte har frigjort sig från sina teknologiers auramässiga makt. Deras tekniska spel kan skicka hans tankar på långa utflykter in på human- och socialvetenskapernas område. Och dess utflykters väg blir villkorlig då de är styrda av fascinationen inför det tekniska spelets utstrålning.

Konsekvensen

Att de nya teknologiernas utstrålning spelar en betydande roll i Hoffmeyers samhällsteoretiska konsekvensdragningar avslöjas på talrika ställen i ”Samhällets naturhistoria”, men görs inte själva till föremål för reflektion.

Det är en självklarhet för Hoffmeyer, att de tekniska finesserna som de ”smarta” teknologierna inkarnerar, har mycket vidsträckta samhällsmässiga konsekvenser.

”Utvecklingen inom elektroniken har gått otroligt snabbt, och den har stimulerats starkt av den militära och rymdteknologiska användningen, bland annat då det gällt utvecklingen av satelliter. Om bilindustrin hade utvecklats lika hastigt under de senaste 30 åren skulle en Rolls Royce kosta två och en halv dollar och gå 12 miljoner kilometer på en liter bensin. Men den tekniska innovationsvågen på det elektroniska området är inte slut än. Mikro datorerna blir ännu mindre, billigare och effektivare under de år som kommer. Och det kommer att dyka upp en rad nya användningsområden.

De samhällseliga konsekvenserna av denna tekniska revolution har redan börjat göra sig gällande – men än så länge är det av allt att döma bara fråga om de första krusningarna på ytan.” (op. cit. s. 220).

Häri ligger att den samhällsmässiga utvecklingen – på nästan deduktivt sätt – kan följa logiken i de ”smarta” teknologierna. I Tor Nørretranders’ artiklar, t.ex. artikeln ”Skall det smarta nu vara illa” i *Naturkampen* nr 25, blir konsekvensen av de nya teknologierna ett nytt och annorlunda samhälle, som han – förmodligen för att dölja det ytterst traditionella innehållet bakom beteckningen – kallar för ”poststokastisk kapitalism”.

Den ”poststokastiska” kapitalism, som Nørretranders deduktivt härleder ur de nya teknologierna, kommer att avskaffa konkurrens kapitalismens tillfälliga och anarkiska drag och i stället nödvändiggöra en centraliserad styrning i totalkapitalets regi.

”Stokastisk” är här det mystifierande främmande ordet, som skall få läsaren att överse med att det använda argumentationssättet har sin förlaga i ortodoxa marxistiska, leninistiska och – inte minst – stalinistiska föreställningar om att ökad teknologisering eo ipso leder till ökat förstatligande och därmed större kontroll av produktionsprocesserna.

En konsekvens av den ökade – ”poststokastiska” – styrning av tingen, som de ”smarta” teknologierna nödvändiggör, är enligt Nørretranders, att hela det välkända och fruktade ekologiska problemkomplexet – alla biverkningarna av den kapitalistiska formen för produktivkraftsutveckling – kommer att lösas av de ”smarta” teknologierna.

Den polemiska frontlinjen i Nørretranders’ arbeten går inte primärt emot de kapitalistiska formerna för utveckling av de nya teknologierna. Frontlinjen går mot vänstern, som p.g.a. sin bristande insikt i de nya teknologierna håller fast vid traditionella scheman för förståelse av kapitalistisk produktivkraftsutveckling.

Nørretranders är så uppfylld av harm i sin polemik mot vänstern, att han tycks glömma vem som faktiskt administrerar utvecklingen av de nya teknologierna, och i vilka samhällsmässiga former denna utveckling fortfarande sker.

Denna oförsonliga kritik av påstådd traditionalism bland vänsterorienterade kan knappast vara rationell. Det särskilt eftersom Hoffmeyers och Nørretranders’ samhällsteoretiska konstruktioner om perspektiven för de ”smarta” teknologierna helt och hållet vilar på en obearbetad traditionalism från den ortodoxa marxistiska traditionen: d.v.s. den tradition som historiskt går från den sene Engels till Stalin.

Traditionalismen, som fångar Hoffmeyer och Nørretranders, kan teorihistoriskt spåras tillbaka till den mellersta delen av Marx’ och Engels’ författarskap, men den har sina rötter i det borgerliga upplysningstänkandet. Jag tänker på den rigida schematiseringen gällande förhållandet mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden.

När denna schematisering kan fånga Hoffmeyer och Nørretranders utan att de lägger märke till det, beror det utan tvivel på att de är berusade av sina teknologiers utstrålning.

Hos Hoffmeyer framkommer detta av att det inte görs någon förmedlande bearbetning av fältet mellan det samhällsteoretiska/samhällskritiska kapitlet om ”Historiens drivkraft” och

den konkluderande tematiseringen av de ”smarta” teknologierna. Som vänsterintellektuell har Hoffmeyer anammat element från den nya vänsterns kritik av de digra versionerna av den historiska materialismen, och han framställer – sympatiskt – dessa element i det nämnda kapitlet.

Då boken når fram till de nya teknologierna är dock allt glömt. Bländad av det oändligt stora i det oändligt lilla för att använda Brandes’ också i detta sammanhang träffande beteckning från ”Huvudströmningar...” i de nya teknologierna, går Hoffmeyer rakt i de fällor man annars trodde var avslöjade. Den i och för sig begripliga fascinationen för de nya teknologiernas förmåga betyder, att denna förmåga inte längre kan placeras kritiskt inom en social- och humanvetenskaplig horisont. Och åtskilligt tyder också på att fascinationen får som konsekvens, att man inte längre kan rationellt skilja mellan vad de nya teknologierna kan – och vad de inte kan.

Fascinationen kräver universalisering angående konsekvensdragningar. Vetenskapsteoretiskt uttryckt: den kräver begreppsholism. Det beror på att fascinationen som förrationell inte är i stånd att differentiera. Det är i denna situation som schematiseringen produktivkrafter kontra produktionsförhållanden ligger nära till hands, eftersom den just är så universell och holistisk som fascinationen har användning för.²

Schematiseringen opererar med att produktivkrafternas innersta sanning sträcker sig ut över produktionsförhållandena som skapat dem. Såväl i sin klassiska form som i Hoffmeyers/ Nørretranders’ version opererar den vidare med att denna sanning av teknologisk nödvändighet kommer att spränga de härskande produktionsförhållandena och bana vägen för ett nytt samhälle. Hos Marx (i den mittendelen av sitt författarskap), Engels, Lenin och Stalin var det kommunismen, som med nödvändighet skulle växa fram genom de moderna produktivkrafternas utveckling. Hos Nørretranders och Hoffmeyer är det produktivkrafterna i de nya teknologierna som av nödvändighet kommer att skapa nya produktionsförhållanden, kommer att skapa ett nytt samhälle.

I detta nya samhälle kommer de ekologiska problemen, som för övrigt har tagit god plats i naturkampsdiskussionen och väl också är drivkraften när hundratusentals i Västtyskland demonstrerar mot kärnkraftverk, blir löst av den ”post-stokastiska” kapitalismen. Hoffmeyer och Nørretranders vill slå upplysningens kalla vatten i blodet på de ”gröna” brushuvudena. Den ”gröna” vågen angriper problemet felaktigt, eftersom biverkningskomplexet är bundet till energikulturen och kommer att lösas av de ”smarta” teknologiernas ekologiska produktivkrafter. Så låter budskapet till den ”gröna” vänsterflygeln från det lärda naturvetenskapsfolket.

Kvar står problemet med kontrollen av och makten över de nya produktivkrafterna. Det är – detta medger Hoffmeyer och Nørretranders – ett problem, att de ”smarta” teknologiernas

² Schematiseringen – produktivkrafter kontra produktionsförhållanden – är inte den enda holistiska begreppsmöjligheten som finns på teoriernas marknad, om man vill dra universella konsekvenser av informations-tekniken. När Hoffmeyer och Nørretranders väljer denna möjlighet beror det naturligtvis på att de ser sig som marxister.

I sin bok om det postmoderna samhället använder Jean-Francois Lyotard en annan möjlighet, nämligen den franska epistemologins uppgörelse med dualitets- eller binaritetstänkandet. Som bl.a. Foucaults analys av sexualiteten visar, är en sådan uppgörelse ofta fruktbar för forskningen. Detta hindrar dock inte att poängen med denna uppgörelse med binariteten idag används holistiskt. När binaritetskritik kan mobiliseras i litteraturkritik (t.ex. i Deleuze/Guattaris bok ”Kafka. För en mindre litteratur”, Sjakalen, Århus 1982), i sexualitetshistorien och alltså i en analys av de samhällsmässiga konsekvenserna av informationsteknologin, som hos Lyotard, ja, så har begreppskritiken blivit holistisk, det vill säga: differentieringslös.

Det ska tilläggas, att Lyotards arbete kommer in på aspekter om de senkapitalistiska och ev. ”postmodernistiska” samhället, som i allra högsta grad är social- och humanvetenskapligt aktuella. Det beror inte minst på att den kritiska social- och humanvetenskapligheten är inarbetad långt mer organiskt i Lyotards problematik än i Hoffmeyers och Nørretranders’ fall.

smartheit patenteras av de härskande. Det smarta användes till kontroll och förtryck, men en sådan användning är i verkligheten emot det smartas väsen.

Därför bör den förvildade vänsterflygeln – upplärd om det smartas sanna väsen – ta av sig sin ”gröna” kostym och intervensera konstruktivt för att forma de nya produktivkrafternas väsen. Vänsterflygeln bör undvika alternativa användningar av de nya produktivkrafterna, så att dessas inneboende tendens att skapa nya och herraväldebefriade produktionsförhållanden inte hämmas.

Denna strategi kan bifallas. Vänstern bör intervensera i informationsteknikens utvecklingsriktning, och bör avveckla de former för informationsteknik, vars materiella form avspeglar funktionen: kontroll och förtryck. Denna teknologikritiska differentieringsstrategi gentemot de kapitalistiskt utvecklade produktivkrafterna har giltighet från ludditerna till idag. En sann teknologikritik balanserar på en slak lina mitt emellan framstegsoptimism och maskinstormande, och den kan inte annat, så länge som teknologikutveckling sker i kapitalistiska former.

Det är emellertid ingen förnuftig anledning till att just den teknologikritiska interventionen skulle få särskilt revolutionerande effekter på produktionsförhållandena. Nog är teknologin viktig för samhällsutvecklingen, men bl.a. av samma orsak är det också vanskligt för en vänster att tränga in i dess hjärta. Man måste i stor utsträckning tacka för att få fördela smulorna från den rike mannens bord. M.a.o. är de möjliga teknologiformerna i hög grad formade materiellt av sina kapitalistiska former. Och det är bara en metafysisk och holistisk schematism å la den ortodoxa historiska materialismen, som kan räkna med att det just skulle ligga en kommunistisk hund begravd här.

Det kvarstår att man även i detta fält det politiskt, institutionellt o.s.v. bör intervensera funktionsändrande, nedbrytande såväl som funktionellt. Men en sådan intervention uppträder på samma plan som interventioner på andra områden, och ingen av dessa interventioner förmår – var för sig – att rubba produktionsförhållandena.

Det är olyckligt, Hoffmeyer och Nørretranders gör just interventionen i förhållande till de nya teknologierna till det allt avgörande i förbindelse med vänsterns samhällskritik. Och det blir inte mindre olyckligt av att de ledsagar denna synpunkt med en nedlåtande kritik av ganska många andra samhällskritiska interventionsformer.

Det följer dock av den holistiska konstruktionen, från vilken Hoffmeyer och Nørretranders fattar de ”smarta” teknologierna, att denna sanning – ”smartheiten” – inte i det långa loppet kan undgå att komma en dag, och då kommer det nya samhället – den kommunistiska hunden – att resa sig och spränga strypkopplet.

”Det smarta” ska komma på sitt sanna begrepp och skapa ett helt nytt samhälle trots den bornerade vänsterns bristande förståelse av de nya teknologierna. Det vet särskilt Hoffmeyer utifrån sin klockartro på produktivkraftsbegreppets revolutionerande potens. De ekologiska produktivkrafterna kommer att placera sina tidsinställda bomber under den härskande, restriktiva användningen av de nya teknologierna, och frihetens rike kommer att uppstå – åh, vilken paradox för tanken! – med nödvändighet.

Låt oss, innan vi åter står med fötterna på jorden, höra på profetian in extenso som den formuleras hos Hoffmeyer (op. cit., s. 262-263):

”Det finns två skäl till att jag tror att maktapparaten inte kommer att kunna bestå i längden och att den förr eller senare kommer att avvecklas – även om det kommer att ske på ett annat sätt än det socialister normalt föreställer sig och även om det kommer att ligga en annan kraft bakom den förändringen än arbetarklassens.

Ett av skälen har sin grund i människa-naturrelationen: systemet kan inte infria de produktiva löften som den moderna informationstekniken ställer i utsikt. Det kan med andra ord inte förvalta avskaffandet av nöden trots att det nu är möjligt att göra det.

Det andra skälet har sin grund i människa-människa-relationen: systemet har – för att överleva – tvingats tillåta den personliga tanken att få spira hos människorna.

Den första orsaken är, enligt vad vi kan lära oss av historiska exempel, inte tillräcklig för att man skall kunna åstadkomma ett nytt produktionssätt. Vi kan exempelvis jämföra det med den orientalska despotin i Kina, som under 500 år förmådde hindra en revolutionär utveckling av produktivkrafterna baserad på icke-biologiska energikällor, även om man hade tagit steget över tröskeln i och med vattenkraften. På samma sätt kan man i princip föreställa sig att den poststokastiska kapitalismen kommer att kunna hejda den decentralisering av informations- och råvaruströmmarna som i verkligheten utgör vägen till nödens avskaffande.

Men det finns inget som tyder på att den kapitalistiska maktapparaten besitter en stabilitet som i praktiken kommer att tillåta den att bestå även om folk i allt större utsträckning vänder den ryggen. Den är i grunden beroende av en fri rörlighet, både rent fysiskt och tankemässigt, som i realiteten utesluter att den skall kunna fungera enbart med stöd av polis, militär, dataregister och psykofarmaka. För en tid kan ett sådant system givetvis upprätthållas – en ny form av fascism är, förutom ett tredje världskrig, ett av de mest sannolika kortsiktiga framtidsperspektiven.

Om vi undgår det tredje världskriget är jag övertygad om att inte ens ett fascistiskt styre kommer att fungera i längden. Det beror inte på att människor är bättre nu än de varit tidigare. Det beror på att de inte längre ser sig själva som underordnade medlemmar av den eller den andra klassen. Det beror på att den fria tankens nisch har skyddat framväxten av de nya produktivkrafternas projekt i våra huvuden: personliggörelsen. Från fabriker och masspartier till uniformer och raser är fascismens kultur främmande för det medvetande som nu är på väg – med en obönhörlighet som bara kan ha sin rot i materiella villkor. Den fria tanken är farlig att ha flaxande runt i ett samhälle med nöd – ännu farligare blir den om nöden inte är nödvändig, om livet som person veterligen skulle kunna förverkligas.”

Kritiken

Jag har ovan sökt argumentera för att Jesper Hoffmeyers breda civilisationskritiska konsekvensdragningar av de ”smarta” teknologierna inte är human- eller socialvetenskapligt plausibla. Först och främst för att de vilar på en paradigmatiske schematism, som inte längre kan ha giltighet för human- och socialvetenskaperna.

Långt flera dimensioner kan tas med om samhällenas aktuella och framtida konturer skall kunna anas. Några av dessa dimensioner är antydda i det föregående. Till slut är det nödvändigt att vara i nivå med human- och socialvetenskapernas aktuellt kritiska nivå, och det är Hoffmeyer/Nørretranders långt ifrån.³

Kvar blir en vidhängande fråga om det moderna samhället de facto håller på att röra sig mot ett socialt stadium, som i en första omgång – och i brist på bättre beteckning – kunde kallas för ”det postmoderna samhället”.⁴

Svaret på denna socialvetenskapliga fråga bör ske från en differentierad uppfattning av strukturer i den nuvarande kapitalistiska modernitetsformen. Och den bör också ha kännedom

³ Det är i gengäld Jean-Francois Lyotard i det redan nämnda verket ”Vetande och det postmoderna samhället”. Det starka här är just problemmedvetenheten och endast sekundärt är boken en bok om ”informationssamhället”. Informationstekniken är för Lyotard exemplifikation av postmodernismens existens- och förståelsebetingelser, och det är ingen hypotes om att det är informationstekniken som skapade dessa betingelser.

⁴ Beteckningen håller på att bli allmän, men säger egentligen inte i sig själv så mycket – särskilt inte när dess förhållande till moderniteten inte kan preciseras.

om nihilismens epokmässiga problematik: det finns ingen utomhistorisk princip om försyn som de historiska erfarenheterna och den historiska insikten kan tillrättaläggas efter.

Jag vill emellertid hävda, att en betraktelse av den nuvarande kapitalismen på internationellt plan placerar hypoteser om framtidens ”informationssamhälle” inom legitimeringens diskurs, för att tala med Lyotard. Intet annat än omedvetna ideologiska schematiseringar kan göra sådana hypoteser gångbara i huvudet på folk. De ”smarta teknologierna” tillhör human- och socialvetenskapligt en gången epoks schematiseringar.

Den globala arbetsdelningen i världen pekar knappast på ett ”informationssamhälle” med de frälsande egenskaper Hoffmeyer och Nørretranders tillskriver det. Det förhållande att informationsteknologins införande – t.ex. – i England här skapar en ökad arbetslöshet är faktiskt sociologiskt förbundet med att de tunga industrianläggningarna flyttas till tredje världen där de skapar ökad sysselsättning – och profit, naturligtvis. Inte sällan är sammanhangen fysiskt åskådliga: de nämnda tunga industrianläggningarna flyttas faktiskt till U-länder när I-länders teknologier moderniseras.

Det är en näraliggande politisk-ekonomisk fråga i förhållande till detta sammanhang om denna sociala reorganisering av den kapitalistiska arbetsdelningen i global måttstock inte – när allt ska sammanfattas – leder till ett större mervärdeskapande än då de nu arbetslösa engelsmännen stod i fabriksfabrikerna i stället för de nykomna i den tredje världen som ännu levde i sina byar eller i slumkvarteren i de stadigt växande metropolerna i den tredje världen för 15 år sedan.

Där emotses längtansfullt den energikultur (med Hoffmeyers beteckning från ”samhällets naturhistoria”), som de avancerade industrinationer idag håller på att lämna. De tunga industrierna är också nödvändiga här för att regionernas infrastrukturer ska kunna utvecklas. Därmed är det – naturligtvis – inget sagt om att dessa regioners modernisering är bunden till kapitalismens sociala utvecklingsform, tvärtom.

Det tycks inte finnas någon orsak till att anta att kapitalismen inte också i framtiden skulle innebära en annorlunda utvecklings- och moderniseringsprocess – underordnat det överordnade och strukturerande värdeökningssimperativet. ”Informationssamhället”, eller med den civilisationsmässigt bredare beteckningen: postmoderniteten, är som mest ett civilisationsstadium som berör de gamla industrinationerna.

Den kommer nog med tiden att bli inarbetad informationsteknologi i den tredje och fjärde världens infrastrukturuppbyggda industrier, men detta kan aldrig ge anledning till en postmodern civilisation. De informationsteknologiska komponenterna kommer att drunkna i regionernas elementära samhällsmässiga projekt: övervinnandet av hunger och tillfredsställelsen av elementära behov.

I detta sammanhang kommer dessa regioners huvudproblem inte att vara spänningsförhållandet mellan modernitet och postmodernitet utan avvecklingen av moderniseringens kapitalistiska form. Något tyder på att modernisering på icke-occidentala betingelser på sina ställen över huvud taget inte är möjligt, om inte den kapitalistiska formen för modernisering avskaffas. Folken tycks inte villiga att lägga bort de traditionella mytiska och religiösa världsåskådningarna (i Indien och stora delar av Afrika), om de inte kan uppnå profana vinster genom att engagera sig i moderniseringsprocessen. Och det kan de ju faktiskt inte när denna process sker i kapitalistisk regi. M.a.o.: på många platser kan inte modernisering tänkas utan att vara förbunden med social revolution förstådd som en uppgörelse med moderniseringens kapitalistiska form.

Allt detta är civilisationsmässiga problemställningar kring modernisering som över huvud taget inte kan fångas om dessa endast uppehåller sig vid moderniseringsprocessens tekniska

komponenter. Och det är också exempel på, att teknologiseringens och moderniseringens former långt ifrån är ovidkommande – också när det handlar om att värdera om en modernisering ö.h.t. är möjlig.

Också för de gamla industrinationernas vidkommande vill jag dock hävda, att det är starka sociala indikationer på att de nya teknologierna – hur revolutionerande de än är tekniskt – knappast AV SIG SJÄLVA kan få revolutionerande social och human betydelse.

Det beror på två saker. För det första är det ett principiellt brott mellan teknologisk innovation och social förnyelse. Detta är en lag som gäller för såväl ”primitiva” som moderna samhällen. I moderna samhällen ytterligare momentet, att det insmyger ett kontingensrum mellan teknologisk innovation och social förnyelse som gör det djupt problematiskt att sluta sig från det ena till det andra.

De moderna samhällenas kontingens gör det möjligt att föregripa en verklig social och mänsklig emancipation. Emancipationen kan tänkas i sig själv, vilket betyder att den inte – vare sig logiskt eller reellt – kan deduceras från annat än sig själv. I ”Kritik der reinen Vernunft” pekade Kant på, att det finns en irreducibel relation mellan naturkausalitet och frihetskausalitet, och denna skillnad har – enligt min uppfattning – bevarat sin principiella sanning. I övrigt finns den reproducerad i Marx´ distinktion mellan nödvändighetens rike och frihetens rike.

Till denna principiella motivering för omöjligheten att härleda social förnyelse genom teknologisk innovation vill jag sist foga en mer känslomässig.

Det förefaller mig överilrat att hävda att den nuvarande industrikapitalismens kris varslar om ett nytt civilisationssteg, eftersom det inte kommer att vara möjligt att återskapa en konkurrenskapitalism om vi överlever den nuvarande krisen.

Det är så många ”klassiska” drag hos den nuvarande krisens sociala karaktär, som påminner om, att krisprocessen också är en rensningsprocess. Under tiden skapas det sociala eländet, den industriella reservarmén, reallönens fall, utrensningen av icke-rentabla kapital och företag m.m. Alla dessa ting som idag händer framför våra ögon betyder för mig, att se att man ska vara varsam med att dra alltför många oprecisa slutsatser om något helt annat på den andra sidan av krisen.

Detta ganska annorlunda, som skulle komma av sig själv, kan utmålas positivt eller negativt. Det kan bli en apokalyps eller ett paradys; det kan vara ekofascismens rädslor, eller det kan vara arbetsfrihetens förebud. Det finns många möjligheter när man ska gissa utifrån en mångfaldig situation.

Jag tror inte mycket på gissningar. Men jag är säker på att frihet inte nås via nödvändighet. Frihetens modus är en annan än nödvändighetens.

Lästips

[Ekologiska produktivkrafter](#), av Hoffmeyer-Eriksson (debatt)